

Anna Ambrochowicz-Gajownik

Olsztyn

 <https://orcid.org/0000-0001-7460-0859>

Z DZIEJÓW POLSKO-FRANCUSKICH STOSUNKÓW GOSPODARCZYCH. WYMIANA HANDLOWA Z TUNEZJĄ W LATACH TRZYDZIESTYCH XX WIEKU

SUMMARY

From the history of Polish-French economic relations. Trade with Tunisia in the 1930s

The aim of this article is to outline the trade exchange between Poland and Tunisia in the 1930s, which began to develop after the establishment of an honorary consulate, subordinated to the consulate in Marseille. Tunisia traded with foreign countries under certain customs rules. The main partner in foreign trade was France, next Algeria, Italy, Great Britain, the USA, Germany and the Netherlands. Most clone goods were at the Tunisian tariff, uniform for all countries. Some French goods benefited from certain concessions and there was a group of products covered by a customs union with France. Polish-Tunisian trade exchange was subject to the most favored nation clause of 1924. The Tunisian market was a challenge for Polish companies due to its specificity. The proper assessment of the possibilities of selling Polish goods was determined by learning about its possibilities and the scope of interest on the part of local merchants.

KEYWORDS: Second Polish Republic, Third French Republic, economic relations, trade, exports, imports, economy

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w zarysie wymiany handlowej Polski z Tunezją w latach trzydziestych XX w., która zaczęła rozwijać się po utworzeniu w tymże mieście placówki honorowej, podległej konsulatowi w Marsylii. Tunezja prowadziła wymianę handlową z zagranicą na określonych zasadach celnych. Głównym partnerem w handlu zagranicznym była

Francja, później Algieria, Włochy, Wielka Brytania, USA, Niemcy i Holandia. Większość towarów clona była według taryfy tunezyjskiej, jednolitej dla wszystkich państw. Niektóre towary francuskie korzystały z pewnych ulg i istniała grupa produktów objętych unią celną z metropolią. Polsko-tunezyjska wymiana handlowa obwarowana była klauzulą najwyższego uprzywilejowania z 1924 r. Rynek tunezyjski dla polskich firm stanowił wyzwanie ze względu na specyfikę. Właściwa ocena możliwości zbytu polskich towarów determinowana była poznaniem jego możliwości oraz zasięgu zainteresowania ze strony miejscowych środowisk kupieckich.

SŁOWA KLUCZOWE: Druga Rzeczpospolita, Trzecia Republika Francuska, stosunki gospodarcze, wymiana handlowa, eksport, import, gospodarka

Stosunki gospodarcze pomiędzy Polską a Francją w okresie międzywojennym stanowiły niezwykle istotny aspekt, oddziałujący na całokształt relacji tych dwóch państw. Ich charakter, zakres oraz przedmiot wymaga analizy na kilku płaszczyznach. Po pierwsze, zrozumienia ich przebiegu oraz zachodzących zmian w tychże relacjach na przestrzeni 20 lat. Po drugie, przyjrzenia się interakcji pomiędzy Quai d'Orsay a Ministerstwem Handlu i poszczególnymi przedsiębiorstwami francuskimi, które wpływały na kształtowanie się i rozwijanie stosunków handlowych z Polską. Po trzecie, analizy francuskiego kapitału w Polsce i jego wpływu na całokształt rynku – jego rozwoju lub stagnacji. I wreszcie po czwarte, jakie znaczenie dla polskiej polityki gospodarczej miało nawiązanie relacji handlowych z koloniami i protektoratami francuskimi. Owych pytań rzecz jasna można postawić znacznie więcej, na niektóre z nich badacze zajmujący się relacjami gospodarczymi pomiędzy Polską a Francją w większym lub mniejszym stopniu, próbują szukać odpowiedzi¹. Nie zmienia to jednak faktu, iż tematyka

¹ M. Pasztor, *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999; H. Rollet, *La Pologne au XXe siècle*, Paris 1984; G.-H. Soutou, *L'alliance franco-polonaise (1925–1933) ou comment s'en débarrasser?*, „Revue d'Histoire diplomatique” 1981, nr 2–4, s. 295–348; A. Ambrochowicz-Gajownik, „Uległość – wymuszona czy konieczna?”. *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze na forum Sejmu Ustawodawczego*, [w:] *Fundamenty Niepodległej. Sejm Ustawodawczy (1919–1922)*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, J. Żaryn, Toruń 2020, s. 157–178; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Senat Drugiej Rzeczypospolitej a stosunki polsko-francuskie – wybrane aspekty*, [w:] *Senat II Rzeczypospolitej (1922–1939) – rzecznik rozsądku, rozważki i miary*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, J. Żaryn, Toruń 2020, s. 199–228; W. Morawski, *Gospodarka II Rzeczypospolitej*, [w:] *Polski wiek XX*, red. K. Persak, P. Machcewicz, Warszawa 2009, s. 296; K. Banaś, *Odrodzona Rzeczypospolita na rynkach zamorskich. Handel polsko-arabski w latach 1918–1939*, Łódź 2019; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. Wielki Kryzys 1930–1935*, t. 3, Warszawa 1982; P. Grata, *Polityka podatkowa wicepremiera i ministra Eugeniusza Kwiatkowskiego w latach 1935–1939*, „Humanities and Social Sciences” 2014, nr 21, s. 23–46; Z. Klimiuk, *Wpływ wielkiego kryzysu i zagranicy na polski handel zagraniczny w latach 1929–1935 (część II)*, „NE” 2017, nr 26, s. 25–41; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Druga Rzeczpospolita. Gospodarka – Społeczeństwo – Miejsce w świecie (sporne problemy badań)*, Warszawa 1977; Ch. Laforest, *La stratégie française et la Pologne (1919–1939). Aspects économiques et implications politiques*, „Histoire, économie et société” 2003, nr 3, s. 395–411; E. Kołodziej, *Polska*

ta jest tak obszerna i na tyle istotna, że wymaga przeprowadzenia całościowych badań, służących scharakteryzowaniu całokształtu stosunków polsko-francuskich.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w zarysie wymiany handlowej Polski z Tunezją w latach trzydziestych XX w., która zaczęła rozwijać się po utworzeniu w tymże mieście placówki honorowej, podległej konsulatu w Marsylii. Niewątpliwie w tym miejscu warto zadać pytanie na jakim poziomie kształtowała się wymiana handlowa pomiędzy Polską a Tunezją, stanowiącą protektorat francuski. Następnie jaki miała ona charakter i czy ewentualnie wpływała na rozwój gospodarczy obu krajów. Dlatego też niniejsza publikacja stanowić będzie próbę odpowiedzi na najważniejsze pytania.

Wprowadzenie

Pierwsza połowa lat trzydziestych, dotknięta narastającym światowym kryzysem gospodarczym, spowodowała ogólny chaos i ochłodzenie w obustronnych stosunkach polsko-francuskich². Druga Rzeczpospolita, w tym jakże trudnym okresie, borykała się dotkliwie z procesem przeludnienia. Duży przyrost naturalny nie szedł w parze z industrializacją. Restrukturyzacja przemysłu prowadziła do spadku zatrudnienia a to wiązało się z wysokim bezrobociem³. W Polsce czynnikiem

i inne państwa wobec problemu reparacji i długów zagranicznych w latach 1918–1939, Warszawa 2017, s. 134–135; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Kapitały obce w Polsce 1918–1939: Materiały i dokumenty*, Warszawa 1964, s. 129–131, 145–156; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Sprawa żyrardowska. Przyczynek do dziejów kapitałów obcych w Polsce międzywojennej*, Warszawa 1983; P. Dąbrowski, „Panama żyrardowska” w okresie dwudziestolecia międzywojennego – wyrok Sądu Obywatelskiego w sprawie Aleksandra Lednickiego, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 21, s. 11–31; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Polsko-francuskie kontakty na niwie gospodarczej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Wiadomości Historyczne” 2019, nr 1, s. 10–14; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze w okresie międzywojennym: nowe postulaty badawcze*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 2016 nr 1, s. 182–214; J. Łazor, *Colonial expansion or vital assistance? French capital and interwar Poland*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2019, nr 57, s. 279–281; J. Łazor, *Kapitał francuski w Polsce międzywojennej. Stan badań i postulaty badawcze*, „Journal of Humanities and Social Sciences” 2019, nr 1, s. 29–52; J. Skodlarski, *Historia gospodarcza*, Warszawa 2013; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Koncert życzeń – żądania francuskie w negocjacjach gospodarczych z Polską w latach 1933–1935*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2020, t. 23, s. 75–93.

² H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 2011; H. Bułhak, *Polska-Francja. Z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000; J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970; I. Davion, *Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918–1939*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, R. 9, z. 1., s. 113–125.; T. Kuźmiński, *Polska, Francja, Niemcy 1933–1935. Z dziejów sojuszu polsko-francuskiego*, Warszawa 1963; H. Rollet, *La Pologne au XXe siècle*, Paris 1984; T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987, s. 113–125; M. Wołos, *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001, s. 237–243.

³ P. Cichoracki, J. Dufurat, J. Mierzwa, *Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby wielkiego kryzysu ekonomicznego (1930–1935). Uwarunkowania, skala, konsekwencje*, Kraków 2019, s. 29–69.

pogłębiającym kryzys był odpływ zagranicznych kapitałów, ponieważ prowadzono liberalną politykę dewizową. Wartość handlu zagranicznego zmniejszyła się o 70% ze względu na drastyczne ograniczenia importowe. Towary, które miały zostać wwiezione do Polski, musiały otrzymać uprzednią zgodę Ministerstwa Przemysłu i Handlu. W Polsce od 1932 r. koordynacją polityki kontyngentowej zajmowało się Towarzystwo Handlu Zamiennego, zaś od 1934 r. Towarzystwo Handlu Kompensacyjnego. Kryzys gospodarczy we Francji wymusił ochronę własnego rynku poprzez ograniczenie importu, na rzecz premiowania eksportu. Wówczas Trzecia Republika rozpoczęła działania zmierzające do wprowadzenia polityki kontyngentowej i celnej. Jej celem było określenie ilości poszczególnych produktów dopuszczonych do wwozu⁴. Dlatego też strona polska doświadczając ograniczeń na polu gospodarczym, zaczęła sukcesywnie badać rynek zbytu w koloniach francuskich. W tym celu postanowiła otworzyć honorowe placówki konsularne, które na miejscu zajmowałyby się zagadnieniami gospodarczymi⁵. Zadanie to wymagało dużego zaangażowania i doświadczenia ze strony polskiej, wszak rynek kolonialny był terenem nieznanym i dość wymagającym.

Placówka honorowa w Tunisie funkcjonowała od 12 kwietnia 1932 r.⁶ Najważniejszą kwestią do jej sprawnego działania, było mianowanie odpowiedniej osoby na stanowisko konsula. Owe poczynania rozpoczęły się od 1931 r., kiedy to państwo polskie rozmyślało nad rozszerzeniem swoich gospodarczych wpływów. Kandydat musiał spełniać kilka ważnych wymagań: być osobą majątną, znać świat lokalnego biznesu i mieć szerokie kontakty, by prowadzić propagandę ekonomiczną dla polskiej sprawy⁷. Na konsula wybrano Jean'a Orliac'a, człowieka majątnego, wpływowego, dobrze widzianego w kręgach miejscowej administracji⁸.

Tunis ośrodkiem wymiany gospodarczej z Polską

Tunezja od 1881 r. znajdował się pod protektoratem Francji. Zawarta konwencja z Francją w 1883 r. określała charakter ustroju tego kraju, gdzie bej zachowywał swoją suwerenność, zaś Francja reprezentowała politykę zagraniczną i pod

⁴ K. Banaś, *op. cit.*, s. 32–33.

⁵ A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019; eadem, *Powstanie Konsulatów Honorowych II RP w Afryce Północnej – wybrane problemy*, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 3, s. 3–19.

⁶ Dz. Urz. MSZ z 1932 r., nr 10, poz. 78.

⁷ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Konsulat RP w Marsylii (dalej: KRPM), sygn. 464/622, Jean Jabłonowski do KRPM, Tunis 3 III 1931 r., k. 66. Paweł Armando był sklepikarzem i pochodził z Nicei. Wówczas liczył 35 lat. Prowadził sklep z ziemniakami i cebulą, posiadał wykształcenie elementarne.

⁸ AAN, KRPM, sygn. 464/764, KRPM do MSZ w sprawie kandydatury na konsula honorowego w Tunisie, Marsylia 15 XI 1931 r., k. 9; *Ibidem*, Pismo Konsula Generalnego RP w Marsylii do Konsulatu RP w Algierze, Marsylia 28 V 1932 r., k. 67.

względem administracyjnym pełniła kontrolę protektoratu w osobie Rezydenta Generalnego⁹. Tunezja plasowała się jako kraj wybitnie rolniczy, nie posiadając przemysłu i zamieszkiwana przez około 2 mln ludności. Rozwój Tunezji wiązał się z pozyskiwaniem doświadczonych Europejczyków. Głównymi bogactwami były złoża mineralne; fosforyty reprezentujące wysoką jakość fosfatów. Następnie produkowano oliwę, zboża, wina, których ceny były konkurencyjne w stosunku do francuskich i algierskich oraz daktyle i owoce cytrusowe¹⁰.

Wymiana handlowa z Tunezją odbywała się na określonych zasadach celnych. Głównym partnerem w handlu zagranicznym była Francja, później Algieria, Włochy, Wielka Brytania, USA, Niemcy i Holandia. W latach trzydziestych zaobserwowano tendencję Francji do zwiększenia swego eksportu na rynek tunezyjski poprzez zaprowadzane zmiany w polityce handlowej tego kraju¹¹.

System celny Tunezji nie był obwarowany umowami międzynarodowymi. Ustawę celną regulował dekret z 30 maja 1914 r. Większość towarów cłona była według taryfy tunezyjskiej, jednolitej dla wszystkich państw, jednak niektóre towary francuskie korzystały z pewnych ulg i istniała grupa produktów objętych unią celną z metropolią (zasada wzajemności)¹². Spora ilość towarów francuskich i algierskich w wymianie z Tunezją, nie była obciążona cłem. Natomiast przeważna ilość towarów importowanych podlegała taryfom stosowanym w metropolii. Dlatego też Paryż zachowywał ścisłą kontrolę nad systemem celnym tego kraju, modyfikując go i dostosowując do własnych potrzeb czy też do zmieniającej się fluktuacji na arenie międzynarodowej a także podpisywanych gospodarczych umów międzynarodowych¹³. Ponadto kraj ten nie prowadził samodzielnej polityki kontyngentowej, tak jak Francja. Stawki celne publikowane były w „Journal Officiel Tunisie” i zmieniały się dość często, zwłaszcza w latach trzydziestych. Niektóre towary zawierały prócz stawki celnej dodatkowo „Taxe de Consommation”. Generalnie opłaty celne wynosiły od 25 fr.fr. do 250 fr.fr. za 100 kg produktu netto lub brutto. Od 1936 r. Francja zaczęła prowadzić systematyczną politykę celną w stosunku do Tunisu, wprowadzając coraz to większe ulgi celne dla towarów francuskich przy ciągłym podwyższaniu opłat celnych dla produktów zagranicznych.

⁹ AAN, KRPM, sygn. 464/19, [Tunezja], Ustrój polityczny, obszar i ludność, k. 28–31; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Powstanie Konsulatów Honorowych...*, s. 3–19; S.H. Elwitt, *French Imperialism and Social Policy: The Case of Tunisia*, „Science & Society” 1967, t. 31, nr 2, s. 129–148; D.J. Mattingly, *Two From One Colonialism to Another: Imperialism and the Maghreb*, [w:] *Imperialism, Power, and Identity: Experiencing the Roman Empire*, New Jersey 2011, s. 43–72.

¹⁰ AAN, KRPM, sygn. 464/19, [Tunezja], k. 39–44; H. EL Annabi, *Une crise économique mondiale dans un contexte colonial La Tunisie (1931–1936)*, 2019, s. 115–129; K. Banaś, *op. cit.*, s. 177–180.

¹¹ K. Banaś, *op. cit.*, s. 180.

¹² *Ibidem*, s. 179–181.

¹³ *Ibidem*, s. 179–182; R. Tej, *Le domaine maritime tunisien et l'exploitation coloniale*, „International Journal of Humanities and Cultural Studies” 2016, t. 3, nr 2, s. 1731–1751.

Polska eksportując do Tunisu korzystała z klauzuli najwyższego uprzywilejowania, a mówił o tym art. 8 zawartej konwencji handlowej pomiędzy Polską a Francją w grudniu 1924 r.¹⁴ Pierwsze wzmianki o wymianie handlowej polsko-tuniskiej ukazały się w 1922 r. Wówczas Polska eksportowała drzewo i węgiel, a Tunis fosfaty. Natomiast oficjalnie Polska zaczęła widnieć w Tuniskiej Izbie Celnej od 1930 r. To był pierwszy sygnał do tego, aby drogą bezpośrednią nawiązać wymianę towarów, tak aby polskich produktów nie zaliczano do tych krajów, które świadczyły Polsce usługi transportowe. I wreszcie, by Polska nie zaliczała się do kategorii „origine non justifiée”. Zanim jednak doszło do oficjalnego nawiązania kontaktów handlowych z Tunisem, Polska rozpoczęła akcję pozyskiwania informacji od przedsiębiorców czy osób chcących pośredniczyć w wymianie pomiędzy polskim a tuniskim kupcem. Wówczas powyższą sprawą zajął się konsulat w Marsylii, który wymieniał swe spostrzeżenia z dwoma najbardziej zainteresowanymi osobami jako potencjalnymi pośrednikami, Janem Jabłonowskim i Janem Trawińskim. Obaj panowie bardzo chętnie chcieli kooperować, mając na uwadze także swoje własne interesy. Jan Trawiński był przedstawicielem firmy „Towarzystwo Akcyjne Bracia Konopaccy Mosty i Szczuczyn-Kopak”, chcącym zostać agentem handlowym. Niestety okazał się on osobą niepoważną i otrzymał niepochlebną rekomendację. Co ciekawe nie był znany nawet Tuniskiej Izbie Handlowej. Okazało się, że Trawiński był związany z konsulem niemieckim w Tunisie i pełnił rolę „agenta informacyjnego”. Z kolei Jan Jabłonowski przypadł do gustu Państwowemu Instytutowi Eksportowemu i otrzymał nominację na korespondenta tej instytucji z dniem 12 lipca 1930 r.¹⁵ Miał on również poparcie Izby Handlowo-Przemysłowej w Łodzi. Niemniej jednak z chwilą mianowania Orliac’a na konsula honorowego w Tunisie, wyżej wymienieni panowie nie zaskarбили sobie jego przychylności. Orliac uważał owych panów za niegodnych zaufania w prowadzeniu transakcji finansowych. Jabłonowski przysyłał obfite w treść sprawozdania, w których były niewątpliwie bardzo ważne informacje dotyczące wymiany handlowej Tunezji z zagranicą¹⁶.

Polscy przedsiębiorcy nie rozumieli do końca potrzeb tunezyjskiego rynku zbytu, gdyż jak to powtarzał Jabłonowski i później zauważyli pracownicy konsulat w Marsylii i Tunisie, iż kupcy tunezyjscy potrzebują towaru oclonego i dostarczonego do ich magazynów. Oznaczało to, iż eksport polski do Afryki Północnej (Algier, Maroko, Tunis), powinien iść drogą bezpośredniego nawiązania kontaktu polskiego kupca z odbiorcami czy reprezentantami tychże krajów. Dlatego też

¹⁴ AAN, KRPM, sygn. 464/23, KRPM do Pana Radcy Handlowego przy Ambasadzie RP w Paryżu, Marsylia 17 VI 1936 r., k. 23–25.

¹⁵ AAN, KRPM, sygn. 464/19, Jean Jabłonowski do KRPM, Le Kram 6 VIII 1930 r., k. 80–82.

¹⁶ AAN, Konsulat Honorowy RP w Tunisie (dalej: KHRPT), sygn. 1, KHRPT do KRPM, pismo poufne, Tunis 1 XII 1932 r., k. 35–36.

chcąc opanować dany rynek, należało go dobrze poznać. Naczelną zasadą w wymianie handlowej było składanie ofert rzeczowych, podawanie cen CIF (costs, insurance and freight), zawierających wartość towaru, koszty przewozu i ubezpieczenie, dany port odbiorcy i wstrzymanie się od warunków płatności akredytywą nieodwołalną w Polsce przed wysłaniem towaru¹⁷. Kupcy polscy niejednokrotnie wykazywali się w tych kwestiach oporem i co więcej nie wzbudzali zaufania finansowego, co skutkowało anulowaniem transakcji¹⁸. Ponadto zaciąganie kredytów było bardzo pożądane, ustalanych indywidualnie i odnoszących się do danego produktu jak i samego nabywcy¹⁹. Na rynku tunezyjskim należało mieć zaufanie a nie żądanie gwarancji bankowych. Tunezyjski kupiec wzorując się na kupiectwie francuskim płacił za towar, w momencie jego dotarcia do portu za okazaniem konosamentu morskiego (Bill of Landing), morskiego listu przewozowego potwierdzającego przyjęcie towaru na statek. Warunkami płatności były trata ciągniowa (zapłacenie remitentowi sumy wekslowej) na 60 do 75 a nawet do 90 dni od dnia przybycia towaru²⁰. W przypadku strony polskiej, kupcy woleli sprzedawać swój produkt hurtownikom, którzy czynili zakupy w Polsce lub przez reprezentanta generalnego polskiej firmy eksportowej z siedzibą w którymś z krajów europejskich. Poza tym częstokroć zdarzało się, że korespondowali z francuskimi firmami w języku niemieckim. Wówczas kupiec tuniski zgłaszał się do konsulatu niemieckiego, by przetłumaczyć pismo. Niestety dzięki takim sytuacjom strona niemiecka miała w swym posiadaniu poufne informacje, które mogła wykorzystywać do swoich celów, a to narażało z kolei Polskę na straty. W międzynarodowym odbiorze Tunis był bardzo pożądanym krajem, więc zagraniczni eksporterzy nauczyli się tamtejszego rynku i zaczęli go pozyskiwać. Dlatego też potrzeba było elastyczności, której brakowało polskim eksporterom, a czego nie można było odmówić czechosłowackim, jak zauważali pracownicy konsulatu honorowego w Tunisie. Najlepszą polityką propagandową był stały kontakt osobisty z przedstawicielami danej firmy z importerem tuniskim. Poza tym główną zasadą w wymianie handlowej było naoczne pokazanie próbki towaru. Nawet najdoskonalsze oferty pisemne nie były w stanie się przebić. Jedynie drogą osobistego zetknięcia się z lokalnym rynkiem, czyli kupcem i nabywcą można było osiągnąć zamierzone rezultaty. W takich okolicznościach bardzo ważną kwestią było zakładanie domów handlowych z przedstawicielem

¹⁷ AAN, KRPM, sygn. 464/19, KRPM do MSZ, możliwości eksportowe do Tunisu, Marsylia 29 XI 1927 r., k. 5–8; AAN, KHRPT, sygn. 1, Tunis – zwyczaje rynku tutejszego, Tunis 22 V 1935, k. 60.

¹⁸ AAN, KRPM, sygn. 464/56, Referat konsulatu wygłoszony na zjeździe konsulów, Marsylia IV 1933 r., k. 23–40; AAN, KHRPT, sygn. 1, T. Dąbrowski do J. Wasylkiewicza, Tunis 2 IX 1936 r., k. 86–87.

¹⁹ AAN, KRPM, sygn. 464/19, KRPM do MSZ, możliwości eksportowe do Tunisu, Marsylia 29 XI 1927 r., k. 5–8.

²⁰ *Ibidem*.

w Tunisie. Strona polska nie poczyniła kroków w tym kierunku, ze względu na koszty, a Międzynarodowe targi czy posiadanie placówki konsularnej w Tunisie stanowiło namiastkę wymiany handlowej. Co więcej niejednokrotnie zdarzały się przypadki, w których importerzy tunezyjscy wychodzili z inicjatywą kupna towarów od polskich firm i napotykali na brak zainteresowania.

Handel Tunisu z zagranicą odbywał się drogą morską. Polska korzystała najczęściej z duńskiej linii „Det forenede Dampskibs-Selskabs”, połączonej bezpośrednio z Kopenhagą, której przedstawicielem w Tunisie był konsul duński. Gdańsk i Gdynia połączone z Kopenhagą były jedyną regularną linią łączącą Polskę z portem tuniskim. Dlatego też przeładunek odbywał się w Kopenhadze a później także w Antwerpii²¹. Taryfy przewozowe obliczane były według kursu funta angielskiego. Często zdarzało się, że towar polski przeznaczony do kolonii francuskich był przepakowywany w Hamburgu, Rotterdamie i na skutek uszlachetnienia, wysortowania, nadawano mu etykiety wspomnianych wyżej państw i sprzedawano po wyższej cenie. W 1933 r. uruchomiono dodatkową linię duńskiej firmy „Lauritzen”, której przedstawicielem był konsul czechosłowacki. Sytuacja ta wpłynęła korzystnie na obniżenie opłat transportowych, niemniej jednak czas podróży znacznie się wydłużał, gdyż statki tej linii zawijały do wielu portów. Wówczas polskie produkty trafiały do Tunisu po miesiącu²². Z racji tego, iż czuwał nad tą firmą konsul czechosłowacki, nie stanowiła ona dobrych prognoz dla polskiego handlu. Czechosłowacja mogła mieć bezpośredni dostęp do polskich cen i jakości produktów oraz metod eksportu. Ponadto konsul był eksporterem, więc siłą rzeczy mógł wpływać na konkurencję pomiędzy polskim a czechosłowackim produktem²³. W 1934 r. do konsulatu tuniskiego zgłosiło się przedsiębiorstwo „Żegluga Polska”, chcące nawiązać współpracę z tuniskimi agendami francuskich, włoskich, duńskich linii okrętowych wchodzących w skład centralnych przedsiębiorstw. Polskie przedsiębiorstwo chciało porozumieć się w sprawie przeładunku towarów w Antwerpii oraz czuwania nad kursami statków tych firm. Konsulat nie mógł pośredniczyć w nawiązaniu kooperacji, ponieważ biura te nie posiadały mocy decyzyjnej, gdyż tymi kwestiami zajmowały się centralne biura²⁴. Polska korzystała również z niemieckiej linii „Deutsche Levant-Line”, której statki zawijały głównie do portu w Marsylii²⁵.

²¹ AAN, KRPM, sygn. 464/20, Tunis do Marsylii, Tunis 31 I 1933 r., k. 38.

²² AAN, KRPM, sygn. 464/580, KRPM do PIE, Marsylia IX 1933 r., k. 38.

²³ AAN, KRPM, sygn. 464/581, KHRPT do KRPM, Tunis 11 VIII 1934 r., k. 12-13.

²⁴ *Ibidem*, k. 12.

²⁵ AAN, KRPM, sygn. 464/56, Referat konsulatu ogłoszony na zjeździe konsulów, Marsylia IV 1933 r., k. 23-40; A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, s. 212.

Wymiana handlowa

Głównymi artykułami importowanymi z Tunezji były: oliwa, wino, fosfaty, alfa, daktyle, owoce, natomiast Polska eksportowała drewno, węgiel, tekstylia, ziemniaki, cukier, naftę, meble gięte i trzcinowe. W 1931 r. eksport Polski do Tunisu wynosił 2 662 000 fr.fr. a Tunisu do Polski 253 000 fr.fr. Dane te nie są jednak do końca precyzyjne, ponieważ nie uwzględniono w nich polskiego węgla, gdyż włączono go do statystyk niemieckich i francuskich. Polska wówczas importowała fosfaty, a eksportowała meble, wyroby drzewne, mąkę, parafinę, wyroby ceramiczne, smary naftowe. Oba państwa dopiero wchodziły na drogę oficjalnej wymiany handlowej.

Istotną kwestią w sprawach gospodarczych pomiędzy Polską a Tunisem była współpraca pomiędzy poszczególnymi firmami. Szacowano, iż Tunis kooperował z 10 polskimi firmami²⁶. W pośrednictwie uczestniczył konsulat honorowy oraz zainteresowani przedsiębiorcy. Jednym z nich był Raul Genet znany Tuniskiej Izbie Handlowej i placówce konsularnej. Człowiek ten znał dobrze świat kupiecki, administracyjny, wojskowy (był żołnierz podczas I wojny światowej). Założył specjalne biuro reprezentacji handlowej w Tunisie: „Comptois Tunisiens d’Importation et d’Exportation”. Genet próbował nawiązać kooperację z polskimi firmami nawet za pośrednictwem PIE, jednakże bez skutku. Zadanie to było wielce utrudnione nad czym ubolewał również konsul²⁷.

W 1931 r. konsul w Marsylii prosił Jana Trawińskiego, aby ten dokonał rozeznania czy polska wódka mogłaby wejść na rynek tunezyjski i znaleźć odbiorców wśród emigracji rosyjskiej²⁸. W handlu detalicznym litr wódki miał wynosić 35 fr.fr. Warto dodać, że Polska w 1931 r. wprowadziła ustawę (antyalkoholową) o ograniczeniach sprzedaży, podawania, spożycia alkoholu²⁹. Wydarzenie to miało również wpływ na relacje z Francją. Wówczas rząd francuski starał się wpłynąć na polski, w celu obniżenia cła na wina francuskie, które stanowiły trzecie miejsce w skali produktu krajowego brutto. Dzięki temu też zjawisku producenci wina mieli wpływ na politykę wewnętrzną kraju³⁰. We Francji uważano, że konsumpcja

²⁶ AAN, KRPM, sygn. 464/265, KHRPT do KRPM, Tunis 31 VII 1934 r., k. 41–43. Firmy: m.in. Huta Szkła w Dąbrowej; Huta Szklana J. Stolle S.A. Niemen; Fabryka Szkła S. Reich w Zawierciu; Fabryka Wyrobów Fajansowych we Włocławku: Teichfeld i Asterblum; dykty marki „Tobał”: Bracia Lourié w Pińsku, Dykty Olza z Warszawy; dykty marki „Kopak” Bracia Konopaccy w Mostach; meble gięte Wuensche et Cie w Radomsku; Stella Włocławska fabryka cykorii; Bracia Dawidowscy w Poznaniu wyroby mięsne; czarny fajans „Bawinit” Krupka i Perlicz we Włocławku.

²⁷ AAN, KRPM, sygn. 464/59, KHRPT do KRPM, Tunis 3 VII 1935 r., k. 157.

²⁸ AAN, KRPM, sygn. 464/20, KRPM do KHRPT, Marsylia 11 XII 1931 r., k. 45.

²⁹ Dz. Urz. MSZ z 1931, nr 51, poz. 423.

³⁰ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), sygn. 3887, Ambasada RP w Paryżu do Ministerstwa Przemysłu i Handlu w Warszawie, Paryż 15 IV 1931 r., k. 246–247.

win francuskich pomimo iż zmalała w Polsce, miała korzystny bilans handlowy. Oznaczało to, o czym zresztą wiedziała strona francuska, iż sprzedawano wina gronowe z etykietą francuskich win owocowych³¹. Zdarzały się również przypadki, w których Polska kupowała tuniskie wina z nalepkami włoskimi czy niemieckimi za dużo wyższą cenę.

Kryzys gospodarczy wymuszał dokonywanie zmian taryf celnych, przydziału kontyngentów³². Wówczas strona francuska prowadziła grę nacisków, uderzając tym samym w obopólne relacje. Jednym z takich przejawów było wprowadzenie przez rząd francuski w 1933 r. zmiany cła na polską konfekcję. Wówczas wedle umowy podpisanej przez obie strony w kwietniu 1933 r. Francja miała obowiązek przydzielić kontyngent na konfekcję do wartości 1 500 000 fr.fr. Polska nie otrzymała na ten produkt taryfy minimalnej, co oznaczało, że 1 kg kosztował 18 fr.fr. zamiast 13,55 fr.fr. Konfekcja polska opłacała łącznie 70% cła ad valorem i w ogólnym rozrachunku można było uznać to za prohibicję, gdyż z 15% ceny wzrosły do 60%. Sytuacja ta była niezwykle korzystna dla strony francuskiej, głównie dla Syndykatu konfeksjonistów francuskich, za którym stał Parlament i Izba Handlowa³³. Równolegle idąc za przykładem Francji, również Tunis podniósł cło na powyższy produkt. Przysporzyło to wielu problemów natury finansowej, gdyż konfekcja będąca w depozycie podlegała wysokim kosztom. Warto dodać, że polski przedstawiciel syndykatu eksportu odzieży w Łodzi w osobie Leona Rozenblata, mieszkał w Paryżu, więc tym samym miał mniejsze wpływy i rozeznanie w Tunisie, co było kluczowe w wymianie handlowej.

W tym samym czasie Polska ograniczyła eksport drewna do Tunisu. Wynikało to z małego ruchu budowlanego oraz z cen konkurencyjnych w porównaniu z Rumunią, Jugosławią i Rosją. Okazało się jednak, że Francja udzieliła Rumunii specjalnego kontyngentu na ten produkt³⁴. W 1934 r. Tunis wprowadził rozporządzenia na poszczególne towary, na które Francja nałożyła kontyngenty. Ruch ten jeszcze bardziej uniemożliwił wymianę handlową. W 1934 r. eksport polski do Tunisu wyniósł 1 279 000 fr.fr., a tuniski do Polski oszacowano na 4 000 fr.fr. Tunis był również odbiorcą polskich wyrobów z dykty, niemniej jednak w 1934 r., Rosja stała się głównym dostawcą. Polska importowała z Tunisu nadal głównie fosfaty i oliwę. Wprowadzenie przez Francję nowego cła na produkty oraz kontyngenty, spowodowało po stronie polskiej opieszałość w zaakceptowaniu tych zmian. Wówczas Francuzi skrzętnie tłumaczyli postawę polskiego rządu, który uważał,

³¹ Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (dalej: AD), sygn. 397, Raport ambasadora francuskiego w Polsce Laroche'a o podniesieniu w Polsce podatku na wina, k. 82–85.

³² *Ibidem*, Raport ekonomiczny francuskiego chargé d'Affaires, Paris 8 IV 1933 r., k. 226–227.

³³ AAN, MSZ, sygn. 3887, Ambasada Polska w Paryżu do MSZ, Paryż 29 IX 1934 r., k. 223–224.

³⁴ A. Ambrochowicz-Gajownik, *Koncert życzeń...*, s. 82–83.

że kapitał francuski wykazuje pewną niechęć do rynku polskiego, ze względu na niepewność eksportu³⁵. W 1935 r. Tunis po raz pierwszy wprowadził ograniczenia kontyngentowe na polskie tkaniny bawełniane, a wynikało to z nacisków strony francuskiej³⁶.

Stosunki gospodarcze pomiędzy Polską a Francją były w ciągłej fazie negocjacji i wielu zadrażnień (afery żyrdowska). Wówczas doszło do sytuacji, w której Polska wypowiedziała Francji traktat handlowy z 1924 r. Obie strony podpisały układ płatniczy w 1936 r., regulujący kwestie gospodarcze³⁷. Wymiar kontaktów dyplomatycznych, ekonomicznych wzmocniły podjęte w Rambouillet zobowiązania sfer wojskowych³⁸. Nowy układ nie wpłynął zasadniczo na wymianę handlową Polski z Tunezją, gdyż obie strony korzystały z klauzuli najwyższego uprzywilejowania, niemniej jednak Polska liczyła na taryfę minimalną na produkty objęte unią z Francją. Dzięki stosunkowo niskiej stawce celnej, Polsce udało się rozszerzyć eksport, jednak nie na taką skalę, jakiej oczekiwano, gdyż niektóre towary objęte były ograniczeniami wynikającymi z unii celnej z Francją. Tunis w tym czasie importował przetwory mięsne, dykty, wyroby szklane i ceramiczne, fasolę³⁹. Wówczas polski eksport wyniósł 1 518 000 fr.fr., a tunezyjski: 256 000 fr.fr. Polska zagwarantowała Francji, a także Algierii 90% przywozu francuskich towarów. Polska mogła eksportować 70% produktów. Dodatkowo Francja pozwoliła na wywóz materiałów włókienniczych, kakao, rumu i ryżu z jej kolonii⁴⁰. Ważną kwestią w eksporcie produktów kolonialnych do Polski była sprawa wystawiania odpowiedniego świadectwa pochodzenia towaru⁴¹. Zacieśnienie współpracy gospodarczej miało nastąpić po podpisaniu przez obie strony traktatu handlowego i układu płatniczego 22 maja 1937 r., który został uzupełniony dodatkowym układem z 27 marca

³⁵ AD, sygn. 377, Rapport économique et financiers franco-polonais, Paris 31 III 1934 r.

³⁶ AAN, KRPM, sygn. 464/20, KHRPT do KRPM, Tunis 6 II 1936 r., k. 239.

³⁷ A. Ambrochowicz-Gajownik, *Koncert życzeń...*, s. 82–83.

³⁸ W. Mazur, *Droga do Rambouillet: zabiegi o francuski kredyt zbrojeniowy na modernizację Wojska Polskiego (jesień 1935–jesień 1936)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2, s. 29–52.

³⁹ A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, s. 229–232.

⁴⁰ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), sygn. 503/2, Compagnie Générale des Industries Textiles Allart Rousseau & Cie à la Compagnie Générale des Industries Textiles à Łódź, Roubaix 6 VIII 1936 r., k. 20–21. Z korespondencji obu przedsiębiorstw wynika, że strona polska nie przestrzegła ducha układu płatniczego, gdyż utożsamiała import australijskiej wełny, południowoafrykańskiej i południowoamerykańskiej z importem francuskim pod pretekstem, że płatność odbywa się we Francji. Co więcej, oba przedsiębiorstwa uważały, że układ ten nie dotyczy ich bezpośrednio, ponieważ ani regularny import zagranicznej wełny, niezbędnej do funkcjonowania fabryk, nie mógł być podporządkowany ograniczonej i nieregularnej wymianie francusko-polskiej, ani tym bardziej Francja nie mogła zgodzić się na to, aby import zagranicznej wełny był utożsamiany z eksportem.

⁴¹ AAN, KRPM, sygn. 464/262, KRPM do MSZ w sprawie układu handlowego z 20 lipca 1936 r., Marsylia 18 IX 1936 r., k. 111; A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, s. 221–223.

1939 r. W ramach obowiązujących przepisów eksport towarów francuskich do Polski nie mógł stanowić więcej niż 80% wartości eksportu polskiego do Francji. Spowodowało to tendencję spadkową w zakresie eksportu polskich produktów, co z kolei pociągnęło za sobą spadek wartości eksportu francuskiego. W konsekwencji doprowadziło to do zamrożenia obrotów handlowych między krajami. Obie strony chciały zaradzić temu zjawisku, wprowadzając zapis o transakcjach wiązanych, które nakładały obowiązek wyrównania eksportu z Polski do Francji tych samych produktów, sprowadzanych do kraju (tzw. kompensacja)⁴². Dlatego też w 1938 r. wartość polskiego eksportu do Tunisu oszacowano na 3 647 000 fr.fr., zaś tuniskiego na 2 848 000 fr.fr.⁴³

Zakończenie

Nawiązanie stosunków handlowych Polski z Tunezją w latach kryzysu ekonomicznego było kwestią istotną. Francuskie ograniczenia kontyngentowe oraz zmiana cła na polskie produkty, wymuszała na Rzeczypospolitej poszukanie innych rynków zbytu. Tunezja choć miała swój własny system celny, obwarowana była unią celną z Francją a jako protektorat zmuszona była dostosować się do decyzji płynących z metropolii. Strona polska, zwłaszcza polskie firmy, nie potrafiły do końca poradzić sobie z rynkiem tuniskim i pozyskać tamtejszych kupców. Brakowało na ten cel nie tylko środków finansowych, ale również dobrej znajomości terenu i co najważniejsze stałego przedstawiciela polskich produktów oraz własnej linii okrętowej. Na ową wymianę wpływały również negocjacje gospodarcze nad Wisłą i Sekwaną. Polskie poczynania w nawiązaniu współpracy gospodarczej z Tunezją przyczyniły się do poznania tamtejszego rynku, lecz nie wpłynęły znacznie na zwiększenie wymiany handlowej i czerpania zysków finansowych.

BIBLIOGRAFIA • REFERENCES

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE • ARCHIVAL SOURCES

Archiwum Akt Nowych

Konsulat RP w Marsylii, sygn. 464/19; 464/20; 464/23; 464/56; 464/59; 464/262; 464/265; 464/580; 464/581; 464/622; 464/764.

⁴² A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, s. 223–224.

⁴³ AAN, KHRPT, sygn. 1, raport ekonomiczny wymiany handlowej za lata 1931–1939.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 3887.

Konsulat Honorowy RP w Tunisie, sygn. 1.

Archiwum Państwowe w Łodzi

sygn. 503/2.

Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve

sygn. 377; 397.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE • PRINTED SOURCES

„Dziennik Urzędowy MSZ” 1931, 1932.

OPRACOWANIA • STUDIES

Ambrochowicz-Gajownik A., „Uległość – wymuszona czy konieczna?”. *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze na forum Sejmu Ustawodawczego*, [w:] *Fundamenty Niepodległej. Sejm Ustawodawczy (1919–1922)*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, J. Żaryn, Toruń 2020, s. 157–178.

Ambrochowicz-Gajownik A., *Koncert życzeń – żądania francuskie w negocjacjach gospodarczych z Polską w latach 1933–1935*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku” 2020, t. 23, s. 75–93.

Ambrochowicz-Gajownik A., *Polsko-francuskie kontakty na niwie gospodarczej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Wiadomości Historyczne” 2019, nr 1, s. 10–14.

Ambrochowicz-Gajownik A., *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze w okresie międzywojennym: nowe postulaty badawcze*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 2016, nr 1, s. 182–214.

Ambrochowicz-Gajownik A., *Powstanie Konsulatów Honorowych II RP w Afryce Północnej – wybrane problemy*, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 3, s. 3–19.

Ambrochowicz-Gajownik A., *Senat Drugiej Rzeczypospolitej a stosunki polsko-francuskie – wybrane aspekty*, [w:] *Senat II Rzeczypospolitej (1922–1939) – rzecznik rozsadku, rozwagi i miary*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, J. Żaryn, Toruń 2020, s. 199–228.

Ambrochowicz-Gajownik A., *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019.

Annabi EL H., *Une crise économique mondiale dans un contexte colonial La Tunisie (1931–1936)*, „Mediterranean World” 2019, nr 24, s. 115–129.

Banaś K., *Odrodzona Rzeczypospolita na rynkach zamorskich. Handel polsko-arabski w latach 1918–1939*, Łódź 2019.

Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 2011.

Buľhak H., *Polska–Francja. Z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000.

Ciałowicz J., *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970.

Cichoracki P., Dufnat J., Mierzwa J., *Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby wielkiego kryzysu ekonomicznego (1930–1935). Uwarunkowania, skala, konsekwencje*, Kraków 2019.

Davion I., *Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918–1939*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, R. 9, z. 1., s. 113–125.

Dąbrowski P., „Panama żyrardowska” w okresie dwudziestolecia międzywojennego – wyrok Sądu Obywatelskiego w sprawie Aleksandra Lednickiego, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 21, s. 11–31.

- Elwitt S.H., *French Imperialism and Social Policy: The Case of Tunisia*, „Science & Society” 1967, t. 31, nr 2, s. 129–148.
- Grata P., *Polityka podatkowa wicepremiera i ministra Eugeniusza Kwiatkowskiego w latach 1935–1939*, „Humanities and Social Sciences” 2014, nr 21, s. 23–46.
- Klimiuk Z., *Wpływ wielkiego kryzysu i zagranicy na polski handel zagraniczny w latach 1929–1935 (część II)*, „NE” 2017, nr 26, s. 25–41.
- Kołodziej E., *Polska i inne państwa wobec problemu reparacji i długów zagranicznych w latach 1918–1939*, Warszawa 2017.
- Kuźmiński T., *Polska, Francja, Niemcy 1933–1935. Z dziejów sojuszu polsko-francuskiego*, Warszawa 1963.
- Laforest Ch., *La stratégie française et la Pologne (1919–1939). Aspects économiques et implications politiques*, „Histoire, économie et société” 2003, nr 3, s. 395–411.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Druga Rzeczpospolita. Gospodarka – Społeczeństwo – Miejsce w świecie (sporne problemy badań)*, Warszawa 1977.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. Wielki Kryzys 1930–1935*, t. 3, Warszawa 1982.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Kapitały obce w Polsce 1918–1939: Materiały i dokumenty*, Warszawa 1964.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Sprawa żyrdardowska. Przyczynek do dziejów kapitałów obcych w Polsce międzywojennej*, Warszawa 1983.
- Łazor J., *Colonial expansion or vital assistance? French capital and interwar Poland*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2019, nr 57, s. 279–281.
- Łazor J., *Kapitał francuski w Polsce międzywojennej. Stan badań i postulaty badawcze*, „Journal of Humanities and Social Sciences” 2019, nr 1, s. 29–52.
- Mattingly D.J., *Two From One Colonialism to Another: Imperialism and the Maghreb*, [w:] *Imperialism, Power, and Identity: Experiencing the Roman Empire*, New Jersey 2011, s. 43–72.
- Mazur W., *Droga do Rambouillet: zabiegi o francuski kredyt zbrojeniowy na modernizację Wojska Polskiego (jesień 1935–jesień 1936)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2, s. 29–52.
- Morawski W., *Gospodarka II Rzeczypospolitej*, [w:] *Polski wiek XX*, red. K. Persak, P. Machcewicz, Warszawa 2009.
- Pasztor M., *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999.
- Rollet H., *La Pologne au XXe siècle*, Paris 1984.
- Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987.
- Skodlarski J., *Historia gospodarcza*, Warszawa 2013.
- Soutou G.H., *L’alliance franco-polonaise (1925–1933) ou comment s’en débarrasser?*, „Revue d’Histoire diplomatique” 1981, nr 2–4, s. 295–348.
- Tej R., *Le domaine maritime tunisien et l’exploitation coloniale*, „International Journal of Humanities and Cultural Studies” 2016, t. 3, nr 2, s. 1731–1751.
- Wolos M., *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001.

NOTKA O AUTORCE • ABOUT THE AUTHOR

Dr Anna Ambrochowicz-Gajownik – historyczka, absolwentka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, doktor nauk humanistycznych, badaczka niezależna, członkini Światowej Rady Badań nad Polakami za Granicą.

Zainteresowania naukowe: historia najnowsza, historia dyplomacji w XX w., stosunki polsko-francuskie, emigracja polska we Francji w pierwszej połowie XX w., służba konsularna II Rzeczypospolitej, stosunki gospodarcze. Autorka monografii: *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019.

annaambrochowicz@interia.pl